

TOPLUMDA DİLENCİLİK OLGUSU VE DİLENCİ TİPİ*

Olgun GÜNDÜZ¹

Öz

Dilenci; rolü, kıyafeti, davranışı ve karakteri ile belli bir prototip sunar. Bu rolde dilencinin gerçekten ihtiyaç sahibi olup olmadığından çok bu rolü iyi bir şekilde oynamasına yarayan kıyafet, söz, tavır ve beceri gibi araçları kullanarak sergilediği imajı daha ön plandadır. Toplumda dilencinin nasıl algılandığından dilenmenin inceliklerine varıncaya kadar bir çok konuyu dikkatli bir gözlemlerle aktaran Reşat Nuri Güntekin, Miskinler Tekkesi adlı eserinde dilencilik olgusunu farklı bir gözle ele alır. Yazar burada, toplum içinde sıradan insanlar karşısında açık bir şekilde dilenenlerin, para, statü, makam sahibi olmak için kendilerinden daha yukarıdaki güç sahibi insanlar karşısında türlü şekillerde gizliden dilenenler yanında nasıl daha masum olabileceklerini anlatır. Eserde, roman kahramanı dilenme vesilesi ile gittiği yerlerde pek çok yeni şey de öğrenir. Bu yerler adliye gibi herkesçe malum resmi kurumlar da olabilir, bir ölüyü defnetmeye götüren cenaze kalabalığı gibi pek kimsenin dikkat etmediği topluluklar da. Böylelikle yazar, dilenci rolü ile dâhil olduğu toplumsal yapı içinde cereyan eden girift ilişkilerin muhtevası hakkında bilgi verirken aynı zamanda dilencililiğin hangi durumlarda ve hangi şekillerde tezahür ettiğinin panoramasını da sunar. Bu sunuşta dış görüntüleri hal ve hareketleri ile dilenenlerden çok niyetleri, hedefleri ve iç dünyaları ile dilenenlerin varlığına dikkat çekilir.

Anahtar Kelimeler: Dilencilik, Miskinler Tekkesi, Merhamet, Rol, Görüntü, Oyun

¹ Bu çalışma 2008 senesinde Bir Kent Sorunu Dilencilik Sempozyumunda sunulan “Aykırı Bir Dilencilik Okuması: Miskinler Tekkesi” adlı bildirisinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

¹ Dr., Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı , E-posta:gunduzolgun@gmail.com., ORCID: 0000-0002-6749-5808

GÜNDÜZ, O. (2020) Toplumda Dilencilik Olgusu ve Dilenci Tipi. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 20(49), 861-878. DOI: spcd.vi.842352

THE PHENOMENON OF BEGGARY IN THE SOCIETY AND TYPES OF BEGGARS

Abstract

The beggar represents a certain stereotype with his role, attire, behavior and character. In this role, whether or not the beggar is really needy is of lesser importance. Of more importance is the image he gives by using such means the attire, words, acts and the dexterity in playing his role with success. Reşat Nuri Güntekin, a famous Turkish novelist, looks at begging with a different eye in his work named "Misikinler Tekkesi". He presents an array of subjects from how the beggar is perceived in society to the various tricks of begging based on a careful observation. The author shows how those who openly beg money from ordinary people in society might be more innocent than others who beg covertly in a number of ways vis-à-vis their superiors and power holders in order to obtain wealth, status and official rank. The chief character of the novel learns a lot of new things at places to which he has gone for begging. These places include both official institutions known by everybody such as the administration of justice and the groups to which almost no one pays attention such as a crowd taking away a corpse for burial. Thus, the author, while giving much information about the contents of all the more intricate relations in the social structure, of which he has become a part in the appearance of a beggar, at the same time he conveys the conditions and ways in which begging takes place manifestly. In this representation and personification, primary attention is drawn to the existence of those who do begging through their intentions, purposes and inner worlds rather than to people who beg openly with their outward forms, behavior and acts.

Key Words: *Begging, Misikinler Tekkesi (The Leper Hospital) Mercy, Role, Appearance, Play.*

GİRİŞ

*“Kalabalık bir topluluk içindeydi.
Başarısızdı. Parası yoktu.
Dileniyordu.”*
Oğuz ATAY, *Korkuyu Beklerken*

Dilencilik, geçmişten bugüne varolduğu her toplumda birbirine çok benzeyen sosyal pratikler ve davranış örüntüleri gösterebilen ancak toplumların kendine özgü kültürel yapısına; yaşamı, insanı ve eşyayı algılayış karakterine göre farklılaşabilen sosyal bir olgudur. Modern toplumlarda dilencilik genellikle yoksulluk, göç, kentleşme gibi başlıklar etrafında değerlendirilen bir meseledir. Bununla birlikte dini, sosyolojik, ekonomik ve kültürel yönleriyle konu çok boyutlu okumalara imkan tanımaktadır. Toplum içinde dinamik bir seyri olan dilencililiğin söz konusu toplumun edebiyatında da temsil edilmesi kaçınılmazdır. Bu çalışma bir yönü ile dilencililiğin Edebiyatımızdaki yansıma biçimleri, özelde ise Reşat Nuri Güntekin’in ‘Miskinler Tekkesi’ adlı eseri üzerine olacaktır.

‘Miskinler Tekkesi’nin bir çalışma konusu olarak seçilmesinin nedeni, roman kahramanının dilenci olması ve eserin dilencilik olgusu ile dilenciler hakkında oldukça fazla bilgi içermesidir. Romanda dilencilik olgusunun, dilenci gözüyle nasıl algılandığı anlatılırken, toplumsal değişme ile birlikte dilencililiğin de değişen muhtevası hakkında bilgi sunulmaktadır.

Her yazar ele aldığı meseleyi elbette belli bir perspektiften yansıtmak durumundadır. ‘Miskinler Tekkesi’nin de bu anlamda tekabül ettiği bir anlam dünyası vardır. Çok yönlülüğüne dikkat çektiğimiz dilencilik bu eserde, roman kahramanının dilenci olarak içinde yer aldığı sosyal yapının muhtevası hakkında geniş malumat sunması ve dilencililiğe dair kültürel kalıpların, davranış örüntülerinin, zaman içinde uğradığı değişiklikleri birlikte yansıtabilme gücü ile öne çıkmaktadır. Romanda dilenci görüntüsü, dilenmenin incelikleri, eski ve yeni dilenciler, çocuk dilenciler, dilenme mekânları gibi konularda detaylı bilgiler alınabilmektedir.

Çalışmada önce dilenci rolünün ve algısının meydana gelme sürecine değinilecek sonra çalışmada konu edilen roman üzerinde detaylıca durulacaktır. Roman boyunca roman kahramanının takındığı tavır ve kullandığı üslup, dilenciliği algılama biçimini de ortaya çıkarmaktadır.

Sosyal Bir Tip Olarak Dilenci

Dilenci, sosyal hayatın içinde canlı ve dinamik bir prototip sunar. Değişen zaman içinde toplumsal koşulların farklılaşmasıyla dilencinin tavrı, giyimi ve dilenme şekli de başkalaşır. Dilencinin yaşamı dışarıdan tam bir muammadır. Kimi kimsesi var mıdır? Niçin dilenmektedir? Gerçekten ihtiyaç sahibi midir? Numara mı yapmaktadır? Dilencilerle ilgili sorulabilecek sorular daha da çoğaltılabilir. Burada sınırlılığı belirleyen hangi sorunun cevabının arandığıdır. Dilenciye bakış genellikle onların dış görüntüleri hal ve hareketleriyle şekillenir. Ortak davranış pratikleri, giyim tarzları, tavırları ile içinde yer aldıkları sosyal yapıda bilindiktiler. Bu anlamda dilenci sosyal bir tiptir.

Kimse doğuştan dilenci değildir. Bu, diğer pek çok rol gibi sonradan öğrenilmiş, George Simmel'in tespitleri ile toplumun o role attığı değerlerle şekillenmiştir. Dolayısı ile dilenci öncelikle dilenci rolünü oynayan kişidir. Dilenci, bu rolün gerekliliklerini yerine getirdiği sürece bir aktör gibi rolünü oynayıp dilenebilir. Bu tek başına elbette yeterli değildir. Dilencinin toplum tarafından tanınması ve bilinmesi gerekir. Bunun için gerekli olan şey toplumun dilenci rolü ile ilgili ortalama bir düşünceye sahip olmasıdır. Daha açık bir ifade ile dilenciyi yaratan etmen, dilencinin rolüne uygunluğu ama daha çok toplumun o rolü dilencilik olarak tanımasıdır. Dilenci zannedilmek ya da dilenci gibi algılanmak, dilenci olmak ya da dilenci gibi görünmekten önce gelir.

Sosyolojiye Simmel tarafından kazandırılan *göçmen*, *yabancı*, *yoksul* gibi tipler toplumsal yapıyı açıklamada önemli araçlardır. Simmel bu tiplerle ile sosyal etkileşim ve ilişkilerarasılığın muhtevasını başarılı ve özgün bir şekilde göstermiştir. Dilenci, Simmel'in sosyal tipleri arasında yer almaz ancak Simmel'in yoksul tipolojisini açıklama tarzı dilenciyi anlamamıza da olanak tanır. Simmel'e göre yoksul, ancak başkaları tarafından yoksul olarak kabul edilip ona yardım etmeye başladıktan sonra yoksuldu. Bir başka ifade ile toplum içinde yoksul onu, o gözle görenlerin varlığı ile mümkündür

(aktaran Ritzer, 1988: 150-151). Dilenci için de benzer bir çıkarsama yapmak olanaklıdır. Dilenci de kendisini dilenci olarak görenler sebebiyle dilencidir. Nitekim bu durum roman kahramanımızın nasıl dilenci olduğu sorusunun da karşılığıdır.

Dilenci ile toplumun kurduğu ilişki biçimini diğer bir yönü ile anlamamıza Erving Goffman'ın terminolojisi ışık tutar. Bu terminolojide öne çıkan iki kavram 'odaklanmamış etkileşim' ve 'uygar kayıtsızlık' bu ilişkiyi açıklamada oldukça işlevseldir. "Odaklanmamış etkileşim", bireylerin karşılıklı olarak ötekilerin varlığının farkında olduğunu gösterdiklerinde gerçekleşir (aktaran Giddens, 2000: 82). Dilenci ile kurulan ilişki de onun varlığından haberdar olmak ve ona göre davranmak şeklinde tanımlanabilir. Dilenciye karşı davranma şekli çoğunlukla ona para vermekle sınırlıdır. Başka herhangi bir iletişim yoktur. Bu anlamda ilişki 'odaklanmamış etkileşim' tanımının sınırları içindedir.

Dilenci karşısında bir diğer tavır, onu görüp ama görmezden gelmedir. Bu durumu açıklayan ikinci kavram 'uygar kayıtsızlık'tır. İnsanların birbirlerinin yanından geçerken önce birbirlerinin yüzüne bakması, sonra da bakışlarını başka yöne çevirmesi 'uygar kayıtsızlık' olarak tanımlanabilir (aktaran Giddens, 2000: 72). Dilenciye fark edip görmezden gelme toplumun dilenci karşısında gösterdiği en yaygın davranış türüdür. Çoğunlukla buradaki çekince "İyilikten maraz doğar" sözünün işaret ettiği anlamla ilgilidir. Bu yüzden dilenci fark edilir ama fark etmemiş gibi davranılır. Dilenci, görmezden gelinerek yanından kayıtsız bir şekilde geçilir. Burada Simmel'in modern öncesi ve sonrası toplumda bakma/görme tarzı üzerine söyledikleri 'uygar kayıtsızlık' sürecini daha iyi açıklar. Simmel modern öncesi toplumlarda başkasının gözünün içine bakmanın o kişiyi tanımaya olanak veren aynı zamanda karşıdakinin de bakan kişiyi tanımasını mümkün kılan bir davranma şekli iken modern toplumlarda bakmanın iletişimsel işlevini yitirdiğini kavrayıcı ve açıklayıcı olmaktan giderek uzaklaştığını söyler (aktaran Jung, 2001: 83). Dolayısıyla modern toplumlarda bakmak bazı durumlarda görmemek veya görmezden gelmekle eşdeğerdir.

Miskinler Tekkesi

Roman, adını Osmanlı Toplumunda önemli bir sosyal kurum olan 'Miskinler Tekkesi'nden alan Reşat Nuri Güntekin'in bir dilencinin yaşamını onun gözünden anlatırken mesleğin inceliklerine de ayrıntılı yer verdiği farklı bir eserdir. "Romanın konusu II. Abdülhamid zamanında yetişen ve içinden mollalar, kazaskerler, kaptan-ı deryalar çıkarmış önemli bir aileden gelen koca kafalı miskin bir çocuğun çalkantılı bir dönemdeki yaşantısıdır" (Timur, 2002: 86). Roman kahramanı, küçükken oynadığı bir dilencilik oyunun ileride büyük bir oyuna dönüşeceğini tahmin etmeden arkadaşları arasında, yalvarma gibi küçük dilenme tarzları benimser. Arkadaşları içinde bunu bir oyun olarak sürdürür. Daha sonra bir kaza sonucu elinin sakatlanmasıyla parmaklarını kullanamaz hale gelir. Yaşamı türlü yerlere göçle geçer bu arada rahatsızlanır ve İzmir'de bir hastanede kalır. Hastaneden oldukça bitkin bir halde çıkan roman kahramanı artık topallayarak yürümektedir. Bir eli sakat ve total olması, üzerindeki kıyafetlerinin eskiliği ile bir sokakta dinlenirken dilenci zannedilip eline bozuk para sıkıştırılması ile ilk dilencilik deneyimi başlamış olur. Romanda diğer önemli iki karakter Mesule Bacı ve İsmail'dir. Mesule Bacı, konak hayatı sona erdikten sonra roman kahramanı ile karşılaşır. İsmail, Mesule Bacının bir zamanlar emektarı olduğu konakta, küçük beyden gebe kalan bir evlatlıktan doğmuştur. Roman kahramanı ve Mesule Bacı İsmail'i büyütürler. İsmail babası bildiği roman kahramanının babalığı olduğunu ve dilencilikle geçindiğini öğrenince evden ayrılır. Parasız yatılı okuyarak mühendis olur. Çalışma hayatına atıldıktan sonra modern zaman dilencileri ile karşılaşır ve babalığına kızmakta haksızlık ettiğini anlar.

Roman kahramanı dilenme mesleğini tarihsel bir kökene de dayandırır. Buna göre kendisi II. Mahmut zamanında yaşamış Kocabaş Kazasker diye çağrılan Şemsettin Molla'nın torunudur. Kocabaş Kazasker II. Mahmut'un sofrasında bulunacak kadar padişaha yakın biridir. Romanda anlatılana göre: "Kocabaş Kazasker II. Mahmut'un önünde kalan ekmek kırıntılarını yüzüne gözüne sürerek toplar, sırf bu iş için yaptırılmış bir sedef kutuya koyarak dualar, senalarla el üstünde konağa getirmiş" (MT: s.10). Yine ailede devam eden diğer bir ritüel en az önceki kadar ilginçtir: "Yıllarca ailenin yeni doğan çocuklarına teberrüken tattırılan ilk dünya nimeti (Sakal-ı Şerif gibi kat kat işlemeli bohçalar içinde saklanan) bu padişah artıkları olmuştur. Yavrunun

bütün ömrünce yiyeceği ekmek zahmetsiz ve sıkıntısız bir el ekmeği olsun diye” (MT: s.10). Yazar, bu yolla yani zahmetsizce el ekmeğinden geçimini temin etme tavrını Osmanlı Toplumunda soysal bir kurum olan ve saraydan (adına resmen, Sadaka-i Şahane denen) elli altınlık, yüz altınlık ihsanlardan gelen ‘Miskinler Tekkesi’ndekilerin geçim şekline benzetir (MT: s.10). Böylelikle esere adını veren “Miskinler Tekkesi” bahsi romanın başında kısaca anlatılmış olur.

Dilenci ve İmaj/Görüntü İlişkisi

Roman kahramanı dilenmede gösterdiği başarısını öncelikle takındığı sessizlik tavrına ve kullandığı bir dizi eşya ile sahne dekoru oluşturur gibi yarattığı dış görüntüsüne borçludur. Bu görüntüde eskimiş bir elbise, boyasız ayakkabı, kabukları soyulmuş baston, sarık ya da fes, yaz kış takılan atkı, gözlük ve hafif bir sakal gibi unsurlar öne çıkar. Roman kahramanının kırık kolu ve aksayan bacağı bütününü tamamlayan son parçalardır. “Arkamda daima yorgun bir redingot (hazindir ki, başka yerlerde olduğu gibi, dilencilikte de itibar kürkedir), ayaklarımda lastikleri gevşemiş; temiz, fakat boyasız galoş potinler; elimde yer yer kabukları dökülmüş kalın kiraz bastonum; başımda evvela bir eski aziziye fes, sonradan bir kasket; yaz kış koynumu ve göğsümü kaplayan bir atkı; ihtiyacım olmadığı halde kulaktan atma tel saplı bir cam gözlük; hafif bir sakal... Sonra kırık sağ kolum ve daima saklanacak bir yer arar gibi ağır ağır duvar diplerinden yürürken hafifçe sürümeye alıştığım sağ ayağım; nihayet bunların hepsinin üstünde, hiçbir şeyle açılmayacak mahzun ve muammalı sükûtum!” (MT: s.75-76). Görüldüğü gibi dilencinin en büyük gücü dış görüntüsü ve büründüğü sukût hâlidir.

Ancak bazı durumlarda dilenci algılamasında dış görüntü tek başına açıklayıcı olmayabilir. Ahmet Haşim (2004a), “Frankfurt Seyahatnamesi”nde yer alan “Dilenci Estetiği” adlı yazıda doğu toplumundaki dilenci estetiği ile batı toplumlarının estetiğini karşılaştırırken Alman dilencilerin kılık kıyafetlerinin intizamına dikkati çeker: “Bu dilenci temiz gömlek, ve yakası lekesiz elbisesi, ütülenmiş beyaz mendiliyle iyi bir kahvaltıdan sonra sigarasını yakarak sabahın neşeli kalabalığı içinde işine giden herhangi bir efendiye benzer” (2004a: 53). Burada toplumda dilenci muhayyilesinin onun kılık kıyafetinden çok yaptıkları işe duydukları saygı ile şekillendiği görülür.

Dilenci Rolü ve Dilenmenin İncelikleri

Roman kahramanı, çeşitli yerlerde dilenirken dilenmenin inceliklerini de bu arada öğrenir. En büyük hüner susmaktır. Kılık kıyafeti hâl ve hareketleri ile bir muamma görüntüsü veren dilenci, sessizliği ile de sırrının keşfedilmesini beklemektedir. Dilencinin en büyük gücü, karşısındakinin ondaki hâlleri keşfetme sıradışılığını yaşamasıdır. Roman kahramanı dilenci karşısında tepkisiz kalmayan insanların ruh halleriyle ilgili psikolojik tahlillerde bulunur: “Hakikat şu ki, insanlar bir hayatın âlemini keşfetmekten zevk duyarlar. Saklamak istediğiniz bir elem veya ayıbı kendi incelikleriyle bulduklarını zannederler. Bütün mesele bu” (MT: s76). Açıktan dilenmeyip iç dünyaları ile dilenenlerin durumu ise şöyle anlatılır: “Görünmemeye uğraşiyor gibi yaparak görünmek, hiçbir şey istemeksizin istemek... Büyük cemiyette tutunanlardan, büyük mevkilere yükselenlerden bir kısmının sırlarını bunda aramak acaba doğru olmayacak mıdır?” (MT: s. 126). Görüldüğü gibi klasik anlamda avuç açıp bir şey istemek tavrı yerini istememeye bırakmıştır. Ancak istemese de niyeti ile bunu belli edecektir.

Haşim, “Dilenci” adlı bir başka makalesinde İstanbul’da gündelik hayatta her gün rastladığı bir dilencinin rutin dilenme pratiğini anlatırken dilenme mesaisinin başlama ve bitiş saatlerinin netliğine vurgu yaparak takındığı sessizlik tavrını öne çıkarır: “Yolumun üzerinde her sabah tesadüf ettiğim bir dilenci var. Bu zeki çehreli adam, yoklama defterini imzalamaya mahkûm bir kalem efendisi intizamıyla, her gün, tam saat altıyı kırk geçe köşesine gelir ve tam saat ona kadar da tek bir söz söylemeksizin, sırf gözlerinin derin elemi ve edasının sâkit belagatiyle gelip geçenlerin merhametini avlar” (Haşim, 2004b: 38). Burada dilenmedeki başarı biraz da merhamet duygusu ile ilgilidir: “Vazifenin yeri kafa, merhametin yeri hesap ve kitabı olmayan ve bir çocuk gibi kolay kanan kalptir. Dilencinin asıl kuvveti, bu kalbe hitap etmesindedir” (MT: s.72-73). Dilenci tavrına karşı tepkisiz kalmamayı mümkün kılan en güçlü duygu merhamettir.

Eski ve Yeni Dilenci Karşılaştırması

Roman kahramanı İstanbul’un artık eskisi gibi olmadığı, eskiden dilencilerin daha farklı yaşadıklarını ve toplumun da dilencileri daha başka algıladıklarını söyler. Buna göre dilenciler açıkta yaşarlar ve esnaftan biri gibi kabul edilirler.

Dilendikleri sabit yerleri ve mahalle müşterileri vardır. Öteki esnaf gibi sokaklarda çekinmeden gezerler, bağırlar, şarkı yahut ilahi söyleyerek açık sanatlarını yaparlar. Simitçi gibi, dilencinin sesinden de rahatsız olunmaz. Muharrem ve üç aylar gibi kutsal zamanlarda özellikle de ramazan ayında şehirde dilenci sayısı artar (MT: s.116). İstanbul esnafının dilencilik olgusuna bakışı üzerine yapılan bir çalışmada Fatih civarında bir esnafın söyledikleri aynı sürecin halen yaşanmakta olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. ‘Mevsimlik dilencilik türlerinden biri de Ramazan dilencileridir. Bunlar Ramazan ayında, Ramazan ve Kurban bayramlarında ve diğer dini günlerde İstanbul’a gelirler’ (Coşkun ve Erkilet, 210: 9).

Roman kahramanı, dilencilerin çoğaldığı bu kutsal zamanlarda adeta dilenci panayırları kurulduğunu ve çok çeşitli dilenci profilleri olduğunu anlatır. Bunlar arasında en göze batanlar sakatlardır. Sakatlardan sonra deliler ve aptallar gelir. Roman kahramanı, halkın en fazla bu iki tipe ilgi gösterdiğini, bunların kendi kendilerine abuk sabuk konuşmalarından mânâ çıkarmaya çalıştıklarını ve kimilerini de ermiş kabul ettiklerini anlatır (MT: s.116-117). Roman kahramanı, halkın “rızkı mani olanın rızkını Allah’ın keseceğine” inandığından bu manzaradan şikâyet etmediğini de ekler. Nitekim eserde “Şeyh Abdu” adıyla geçen bir âmâ dilencinin, kendisini polisin götürmeye geldiğini zannederek bu sözle başlayan bir dizi bedduayı şantaj gibi kullandığı anlatılır (MT: s.59).

Eski dilencilerin en etkili olanları sarık ve cübbeleri ile halk arasında itibarı olan fukara-yı sâbirindir. Ancak sarık ve cübbe yasaklandıktan sonra fukara-yı sabirinin çekildiği bu alan eski elbiseli, yıpranmış ayakkabıları ile memur tarafından doldurulur. Yeni dilencinin en büyük tılsımı kılık kıyafeti, sükûtu, çekingenliği ve hüznü ile kendini o zannettirmesidir (MT: s. 77).

Ahmet Rasim’in de, “Şehir Mektupları”nda dilenci tipleriyle ilgili detaylı bilgiler verdiği görülür: “Aralarında meczup, ahmak, budala, âmâ, topal, sarsak, titrek, sulu, ayyaş bulunduğu gibi fukara-yı sâbirin dediklerimizin biraz meydana çıkmışları da vardır: Sebilciler, okuya okuya gezenler, santur, ney, kaval, kemençe, keman, armonik, saz çalanları bu takımdandır” (Rasim:2005: 38). Ahmet Rasim’in dilencilerin davranma tarzları üzerine verdiği iki örnek ne kadar dikkatli bir gözlemci olduğunu gösterir. Bunlar; dilenirken

kendisine “İnayet ola çalış” diyenlere “ben senden nasihat istemedim para istedim” cevabını veren bir dilencinin vaziyeti ile yine kendisinden para istendiğinde dilenciye “Allah versin” diyen birine, “Allah bana vereceğini sana verdiği paraya kısmet etmiştir” diyen bir diğer dilencinin durumudur. Bu örnekler, dilenenlerin toplum içinde kendi konumlarını ne kadar meşru gördüklerinin izahı açısından dikkat çekicidir. Bu meşruiyet elbette tek taraflı değerlendirilmemelidir. Osmanlı toplumunda dilenciler için gelişmelere göre farklı uygulamalar yapıldığı bununla birlikte dilenme işinin bir esnaflık esasında değerlendirildiği ve dilencilerin de esnaflar gibi loncaya bağlı olmalarının sağlandığı, başlarında devlet ile olan ilişkilerini düzenleyen kethüdaları olduğu bilinmektedir (Demirtaş, 2006: 4). Diğer yandan dilencilerin esnaf arasındaki algılanma biçimi de bu meşruiyetin iki taraflı olduğunu göstermektedir. “Bu durum Osmanlı Devleti’nin dilencilere insanlara dua etmeleri belki de psikolojilerinin düzelmesi için çalışan bir hizmet grubu yani ‘duacı esnafı’ gibi yaklaştığını göstermektedir” (Düzbakar, 2008: 85).

Dilenci Simsarları ve Çocuk Dilenciler

Romanda çocuk dilencilerden ve çocukları suistimal eden simsarlardan da bahsedilir. Çocuk dilencilerin içinde özellikle görünür bir sakatlığı olanlarının dilenci simsarlarınca tespit edilip Anadolu’da ailelerinden satın alınıp İstanbul’a dilenmek için getirildikleri romanda anlatılır. Bunlar “kopmuş vücutlarıyla, hırdavatçı eşyası gibi, kaldırımlara serildiklerinde uyandırdıkları merhamet ve getirdikleri para büyüktü” (MT: s.121). Ancak yazar, zamanımızda İstanbul’un büyük caddelerinde böylelerine artık pek sık rastlanmadığını şimdi moda olanın daha ziyade kıvrak ve sevimli çocuklar olduklarını söyler. Sahipleri (Dilenci Simsarları) onları tertemiz önlükler, işlemeli beyaz yakalar, boyalı ayakkabılarla küçük mektep çocukları kıyafetine büründürüp; vapur, istasyon, gazino gibi yerlerde kalabalığın arasına salıvererek kenardan neticeyi izlemektedir. “Küçük eliyle size şeker ikram eden, gülümseyerek yakanıza çiçek iğnelemeye uğraşan şipşirin bir çocuk! Ona verilecek para, vücudundan irinler akan, ayakları dizkapağından kopmuş canlı çirkefe atılan paradan elbette büyük olacaktır”(MT: s.121).

Yazar, çocuk dilencilerin sayısının hızla arttığına vurgu yaptığı bahsin sonunda düşündürücü bir tespitte bulunur: “Hâsılı, bu sürülerin fazla

çoğalmasından korkmamak lazımdır. Bir kısmı durmadan kalır; bir kısmı başka mesleklere geçer, kasa hırsız, yankesici, kalpazan, manitacı vesaire. Yıldızı parlak olan son bir kısmı da büyük cemiyette şerefli vazifeler alırlar (MT: s.125). Yazarın bu son iması eser boyunca yaptığı toplumsal hicvin en net verildiği yerlerden biridir. Açıkta dilenenlerin sahiciliğine karşın şerefli vazifeler alarak türlü numaralarla dilenenlerin düştüğü sefalet, yazarın eser boyunca işlediği en güçlü temadır.

Dilenme Yerleri

Roman kahramanının dilenmek için tercih ettiği mekânların ayrı özellikleri vardır. Bunlar çoğunlukla hastane önleri, vapur ve tren bekleme yerleri gibi büyük kalabalıklara rahatça rastlanabilen yerlerdir. Ancak roman kahramanının seçtiği bazı yerler dilenmekten çok öğretici olmaları ile öne çıkarlar. Bu mekânlar arasında en öne çıkanları resmi daireler ve mezarlıklardır.

Roman kahramanı bazı zamanlarda dilenme amacıyla bulunduğu dairelerde memurların hallerini dikkatle gözlemler. Dairelerde iletişim, gücü ve otoriteyi elinde bulunduran müdürlerin ve müdüre karşı sorumlu olan memurların karşılıklı alış verişi ile şekillenir. İşte dilenci roman kahramanımız, bu gözlemlerinden sonra küçük ve sıradan etkisiz memurun, müdürü karşısında iki büklüm olmasını, elleri ve kolları ile yalvarmalarını kendisinin dilenme eyleminden daha sefil bir dilenme tarzı olarak değerlendirir. (MT: s. 101-102).

Dairelerde dilenen bir diğer kesim de sıradan vatandaşdır. Bunlar işlerini halledebilmek için bir aşağı bir yukarı inip çıkarlar, kapıda beklerler, memura karşı sonunda kovulmaya varan yaklaşma tavrı sergilerler en nihayetinde de işleri görülmediği durumlarda yalvarmaya başlarlar. Roman kahramanının dediği gibi: “Hem de benim meslektaşlarımdan hiçbirinin bulamayacağı kelimelerle, gözyaşlarıyla” (MT: s.109).

Roman kahramanı dairelerde dilenirken kendisini, mesela ilacını alamayan bir hasta gibi gösterdiğini itiraf etmekte ve bunun bir tür dolandırıcılık olduğunu kabul etmektedir (MT: s.110). Ancak dairelerde gördüğü manzaralardan sonra kahramanı kendi konumunun diğerlerine göre daha masum olduğunu düşünür: “merdivenleri koşa koşa çıkan şu geç kalmış memur da biraz sonra efendisine (müdürüne) vapuru kaçırdığını, yahut ilaç almaya gittiğini söylemeyecek mi? İstanbul’da iş isteyen bir memura tanıdığı

bir hekimin, bulunduğu yerin havasının kendisine yaramadığına dair bir rapor vaat ettiğini biraz evvel kulağımla işitmedim mi?” (MT: s. 110).

Roman kahramanının dilenirken sevdiği ve seçtiği diğer bir mekân da Adliye binasıdır. Adliye binasındaki gözlemleri de kendi konumunu daha sahici ve masum gösterecek verilerle doludur: “Türlü türlü alacak verecek davaları; her biri bir ayrı hikâye olan cinayet davaları... Kirli çamaşırlar ortaya seriliyor, bir çok insanlar bütün sakatlıkları, kusurları ve sefaletleriyle önümüzde çırpılıp sokuyorlar... Evet, her biri bir ayrı hikâye olan davaların hemen hepsinin altında para... Onu hep başkasının kesesinden, gırtlığından sökmek için sonu gelmez bir boğuşma... Birçoklarını dinlerken bizimkilerin sokakta avuç açışlarını ne kadar temiz, asil ve namuslu buluyorum” (MT: s. 111). Roman kahramanı dairelerde kendisinden çok usta sanatkarlar olduğunu ve daire dilencililiğinin kendisine çok şey öğrettiğini bunun kendisi için adeta yeni bir ihtisas şubesi açtığını söyler (MT: s.113).

Yazarın resmi dairelerde memurların yaptıkları ‘daire dilencililiği’ olarak adlandırdığı davranış örüntülerinin en çarpıcısını bir müdürle onu ziyarete gelen vekil arasında yaşananlara yer vererek sonlandırır. Vekil, ziyaretinde müdüre iltifat etmiş onu kapıya kadar getirmiştir. O da teşekkür etmek için “birdirbir oynamaya hazırlanır gibi bir vaziyette” öne eğilir, başını, kollarını öne sarkıtır, durmadan eğilip kalkar. Geri geri yürürken ayağı kapı eşiğine takılarak sendeler; odacılar, kalçalarına yapışarak düşmesine mani olurlar. Roman kahramanı bu manzarayı istihza ile anlatırken müdürün toplanan kalabalıktan utanacağını düşünür oysa müdür oralı bile değildir. Roman kahramanı vekil karşısında müdürün takındığı tavrı şöyle betimler: “Hâlbuki o, Sina dağında tanrı ile konuşmuş Musa gibi nurlar içinde yürüyordu. Kendisine bakanları görmedi. Gözler kamaşmış, ağız ve burun delikleri bir ibadet istiğrakı ile genişlemiş, hâlâ işitmekte devam ettiği güzel sözlere gülümseyerek ağır ağır aramızdan geçti” (MT: s. 115). Roman kahramanı bu manzarayı gördükten sonra kendisi gibi dilenenlere “Utanmıyor musun dilenmeye be adam?” diye çıkışan yüksek zatlara kendi içinden şu soruyu yöneltir: “Efendim, o mertebeye ermek için acaba ne yaptı?” (MT: s. 115).

Roman kahramanının dilenme yerleri arasında en dikkati çekenlerden biri de mezarlıklardır. Mezarlıklar dilenmekten çok öğretici yerler olmaları ile yazar

tarafından öne çıkarılır. Ölüm gibi dünya hayatına ait hırs ve tamahların bittiği, hayatın faniliğini ve nihayetinde sonlanacağını haber veren güçlü bir olgu karşısında cenaze kaldırmaya gelen cemaat arasında bu hissiyatla çelişen bir vaziyet gözlenmektedir: “Arkadaki cemaat arasında bu adamcağızın bıraktığı parayı yiyecekler vardır; içinde öldüğü yatakta yatacaklar, ayaklarından çıkmış çorabı giyecekler vardır... Ölen bir memur ise, onun bıraktığı sandalyeye oturmak için, bu cemaat arasında birbirleriyle boğuşacaklar vardır”(MT: s.128). Para, mal, statü gibi amaçlar etrafında insanların dilenmenin ötesinde nasıl da küçülebildiğini görmek eser boyunca sürekli karşımıza çıkan ve alttan alta eleştirilen insanlık durumudur.

Roman Üzerine Yazılanlar

Taner Timur romanın geçtiği Tamaşalık semtinin gözlemlerine detaylıca yer verildiğinden, bu eserde bir tür ‘dilencilik sosyolojisi’ yapıldığını söyler. Bununla birlikte dilencilik sosyal bir olay olarak toplumun evrimine ayak uydurur ve üretim ilişkilerindeki yeni biçimlere göre yeni biçimler alır (Timur, 2002: 87-88). “Miskinler Tekkesi” adı neden tercih edilmiştir? Buradaki niyet Selim İleri’nin (2001: 345-346) dediği gibi eserde anlatıldığı kadarıyla bütün toplumun aynı şekilde dilenmesi ve çalışmadan yaşamayı seçmesi midir? Bir anlamda Evet. Çünkü romanda gösterildiği haliyle kimse çalışmaya yanaşmamakta, hazıra konmak istemekte, herkes birbirinin kazancına göz dikmektedir. Ancak sosyal bir kurum olan “Miskinler Tekkesi”nin Osmanlı Toplum yapısındaki işlevine baktığımızda dilenenlerden çok çalışamayacak derecede düşmüşlerin, fakirlerin, kimsesizlerin barındığı yerler olduğunu öğreniyoruz. Miskinler Tekkesi, gördüğü birçok fonksiyonun yanında ruh hastalıklarına olduğu kadar beden hastalıklarına da çare arayan Osmanlı Devleti’nin kendinden önce devraldığı cüzzamhanelerin geliştirilmiş halidir.

Miskinler Tekkesi kurumunun başka edebi metinlerde de geçtiği görülür. Bunlardan biri Kemal Tahir’in “Köyün Kamburu” romanıdır. Romanda bu kurum, Kanuni Sultan Süleyman dönemi ile Sultan II. Mahmut dönemi arasındaki farklara vurgu yapılarak ele alınır. Buna göre Sultan Süleyman zamanında, geliri Mısır hazinesine benzetilen kurumda üç öğün yemek çıktığı, sofraların oldukça zengin olduğu bilgisi yer alır. Ancak II. Mahmut’un “Ben milletimden topladığım vergi parasını miskin takımına neden yedirecekmişim

bakalım” dediği hatta işi daha da ileri götürerek miskinleri dağıtacak fetvayı şeyhülislamdan istediği fakat şeyhülislamın fetva vermediği bilgisiyle kuruma bakışın değişmeye başladığı anlatılır (Tahir, 2006: 20-21).

Roman hakkındaki görüşlerine “Edebiyat Üzerine Makaleler” adlı eserde rastladığımız Ahmet Hamdi Tanpınar (2005: 460-461), Reşat Nuri Güntekin’in romanda şantaj yapan hasta dilenci tipini tasvir ettiği bölümün, realizmin ulaştığı nokta itibarı ile güçlülüğünü, bahsi geçen tipi de Türk hikayesinin yarattığı insanların en kudretlilerinden biri olarak gördüğünü belirtir. Tanpınar, eserde, roman kahramanı dışında evlatlık alınan İsmail ve birlikte yaşadıkları Mesule Bacı arasındaki ilişkiler üzerine ilginç tespitlerde bulunur. Tanpınar’a göre baştan çokhırçın, sinik ve zalim olan roman kahramanı, babasız bir çocuğu (İsmail) evlat edinince birden bire değişir, dilencilikten utanmaya başlar. İnsanlıkla arasındaki mesafeyi sorgulayan roman kahramanı çocuğu yatılı mektebe verme kararıyla rahatlar. Evlat edinilen İsmail’in bir diğer katkısı da roman kahramanı ile Mesule Bacı arasındaki ilişkiyi Tanpınar’ın ifadeleri ile “hakiki bir aşk gibi” kuvvetlendirmesi ve ilişkiye sorumluluk hissi ve seviye getirmesidir (Tanpınar, 2005: 460). Tanpınar değerlendirmesinde roman kahramanının daha çok insani yönünü öne çıkarır.

‘Miskinler Tekkesi’ hakkında Fethi Naci de eleştiri yazısı yazmıştır. “Reşat Nuri’nin Romancılığı” adlı çalışmasında Naci, ‘Miskinler Tekkesi’ni toplumcu gerçekçi romanın özgün örneklerinden biri olarak görür. Romanın üç ayrı bölümünden hareketle Naci, romanda sinizmle, toplumsal yerginin büyük bir uyumla birleşmesine dikkati çeker. Eserde, roman kahramanının yaşamı anlatılırken toplumsal tarihin de anlatılabilme başarısı, yazarın dilencilikğin “kutsî sırrı” üzerine söyledikleri, dilencilerin dünyası hakkında geniş malumatı ve hepsinin ötesinde romanın bir toplumsal yergi örneği olması Naci tarafından öne çıkarılan unsurlardır (Naci, 2003: 183-186).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

‘Misikinler Tekkesi’ nasıl okunmalıdır? Roman elbette pek çok açıdan okunabilir. Eserde anlatılan sert bir toplumsal taşlama mıdır? Münzevi bir bireyin sinizmlle kuşatılmış dünyası mıdır? Romanda her ikisi de bulunabilir. “Ne garip ki iş istemek için yalvardığım zaman aldırmayanlar, hatta tersliyenler sükût içinde kendi düşüncelerime dalarak yürümeye başladığım vakit bana dikkat ediyorlar; ne kadar uğraşsam saklayamadığım çarpık avucuma onluklar, kuruşlar düşüyor” (MT: s.68). Yazarın dilenmesinin toplumsal gerekçesini anlatırken her kelimesinde açıkça hissedilen sinik üslup bu cümlelerle ortadadır. Bu gerekçede nedenin sadece bireysel olmadığı, toplumsal algı ve kabulün ve sisteme katılmanın da önemi gösterilmiş olur.

Dilencilik olgusu kendi içinde başlı başına bir konudur. Fakat insanların neden bu yola sürüklendikleri meselesi daha öneme haizdir. “Hiçbir hüner göstermediği için ya da acındırıcı bir garipliği olmadığı için ya da kendisini çevreden ayırıp başarısızlığına üzülecek kadar düşünemediği için dilenirken de başarısızdı” (Atay, 1996: 11). Bu cümleler Oğuz Atay’ın çalışmanın başında yer alan o sarsıcı ifadelerle başlayan ‘Beyaz Mantolu Adam’ adlı hikâyesinin devamıdır. Beyaz Mantolu Adam’ın kaderi yalnızlık ve başarısızlıktır. Dilenirken bile başarısızlık. Birinde toplumla sinik bir ilişki biçimi diğerinde toplumdan tamamen kaçma hali vardır-nihayetinde Beyaz Mantolu Adam intihar eder-. Sorun bir yönü ile toplumsal olduğu adar diğer yönü ile yapısal bir sorundur.

‘Misikinler Tekkesi’nde getirilen eleştiri bir yandan toplumsal bir tembellek ve dilenme kültürünün varlığına ise diğer yandan dilenmek saydığı, yalvarma, yağ çekme, boyun eğme gibi küçük düşürücü davranışları yükselmek ve hazıra konmak için kullananların yaygınlığıdır. Bununla birlikte mevcut eleştiri sadece çalışmayarak dilenenlerin varlığına bile olsa içinde bulunduğumuz modern toplumda kapitalizm de çalışmayı bir ideoloji haline getirmiştir. Çalışmak, kapitalizm için insanların üretime katılmaları kadar tüketime katılmaları için de teşvik edilen bir eylem türüdür (Bauman, 1999). Çalışmamak bir anlamda bu tüketim yarışına katılmamak anlamına geleceği için başarısızlık olarak kabul edilir. Toplumla tutunmanın bir yolu olarak çalışmak zorunlu tercih olarak sunulur. Bu zorunluluğun saflarına

kabul etmediği Beyaz Mantolu Adam'ın muamma dünyasından geriye sinik bir sessizlik kalır. Konunun bu yönü başka bir çalışmanın konusudur.

Dilencilik olgusunun toplumdaki karşılığı ve dilenci tipinin oluşmasına imkan sağlayan etmenleri bir roman içinde göstermesi ile Miskinler Tekkesi edebi olduğu kadar sosyolojik bir muhtevaya sahiptir. Bu çalışmada bu muhteva üzerinden giderek dilencilik tarihten bugüne toplum içinde nasıl varlık bulduğu ortaya konmaktadır. Bu çalışmaya kaynaklık eden romanın toplumsal gerçekliği değişik yönleriyle yansıtmadaki gücü, dilencilik gibi karmaşık bir olgunun toplumlarda varlığını nasıl sürdürdüğünü ve dilenci tipinin nasıl oluştuğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Atay, Oğuz (1996), *Korkuyu Beklerken*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Zygmunt (1999), *Çalışma, Tüketimcilik ve Yeni Yoksullar*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Çoşkun, İ, Alev Erkilet (210), “Karıya Geleni Geri Çevirmeme: İstanbul Esnafının Dilencilik Olgusuna Bakış Açısı”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi. 20. Sayı, ss. 1-21.
- Demirtaş, Mehmet, (2006) “Osmanlı Başkenti’nde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 20.
- Düzbakar, Ömer, (2008), ‘Osmanlı Devleti’nin Dilencilere Bakışı (Bursa Örneği), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1/5.
- Giddens, Anthony (2000), *Sosyoloji*, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Güntekin, Reşat Nuri (2006), *Miskinler Tekkesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Haşim, Ahmet (2004a), *Frankfurt Seyahatnamesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Haşim, Ahmet (2004b), *Bize Göre ve Bir Seyahatin Notları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İleri, Selim (2001), *Türk Romanından Altın Sayfalar*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Jung, Werner (2001), *George Simmel*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Naci, Fethi (2003), *Reşat Nuri’nin Romancılığı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Rasim, Ahmet (2005), *Şehir Mektupları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- Ritzer, George (1988), *Sociological Theory*, Alfred A. Knopf, New York.
- Tahir, Kemal (2006), *Köyün Kamburu*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2005), *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Timur, Taner (2002), *Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İmge Kitabevi, Ankara.

